

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.112.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-3-11>

Руслана НОВІКОВА,

orcid.org/0000-0001-7523-3552

*студентка II курсу магістратури кафедри німецької філології
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) novikovarusya@gmail.com*

Вероніка ГАНЕЧКО,

orcid.org/0000-0001-8131-2257

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) v.ganechko@ukr.net*

ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ ПАРАЛІНГВІСТИЧНИХ ДІЙ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена розгляду гендерної специфіки дієслівної та іменної лексики на позначення паравербальних дій. Лексика на позначення паравербальних дій репрезентує собою окремий клас одиниць, що включає комунікативно значущі дії учасників комунікації: жести, міміку, пози, голосові прояви тощо. Здійснено спробу теоретично обґрунтувати особливості вираження гендерного аспекту в німецькомовній лексиці. Автори зауважують, що опис вербальних і паравербальних явищ з точки зору їхньої гендерної природи є наразі досить актуальним, адже цікавить багатьох дослідників і відбиває сучасні тенденції щодо гендерного питання у соціумі.

У статті окреслюються основні напрями паралінгвістичних досліджень, а також коротко висвітлюється історія виникнення гендерного підходу в лінгвістиці. Зазначаються головні тенденції і підходи до вивчення мовної і немовної поведінки чоловіків і жінок. Стверджується, що особливості невербальної поведінки учасників комунікативної взаємодії впливають на її перебіг і допомагають правильно декодувати повідомлення.

Автори окремо зупиняються на описі характеристик мовленнєвих дій чоловіків і жінок, зазначаючи, що їхні гендерні розбіжності полягають у ступені гучності та чіткості. З іншого боку, зміни соціального статусу жінки, можливість займати посади, що у недалекому минулому вважалися типово "чоловічими", вплинули не тільки на манеру її мовної поведінки, а й на паравербальні прояви.

Автори приходять до висновку, що немовні прояви учасників комунікації мають регулярне вираження у мові, зокрема типова паравербальна поведінка чоловіків і жінок описується відповідними мовними засобами. Перспективним вбачається подальше вивчення лексики на позначення невербальних дій у гендерному аспекті на матеріалі інших мов, зокрема у порівняльному аспекті, а також з урахуванням лінгвокультурологічних ознак.

Ключові слова: *паралінгвістика, гендер, невербальна комунікація, комунікант, паралінгвістика.*

Ruslana NOVIKOVA,

orcid.org/0000-0001-7523-3552

*Second-Year Master's Student at the Department of German Philology
Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine) novikovarusya@gmail.com*

Veronika HANIECHKO,

orcid.org/0000-0001-8131-2257

*PhD of Philology,
Associate Professor at the German Philology Department
Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine) v.ganechko@ukr.net*

LEXICON DESIGNATING PARALINGUISTIC ACTIONS: GENDER ASPECT

The article is concerned with gender specifics of verbal and nominal lexicon designating paraverbal actions. The lexicon which designates paraverbal actions represents a separate group of linguistic units that comprise communicators'

actions relevant for communication: gestures, mimics, posing, vocal manifestations etc. In the article we give the rationale behind the specifics of gender manifestations in the German lexicon. The description of verbal and paraverbal phenomena from the gender aspect is currently of great interest, being investigated by many linguists and resonating with up-to-date tendencies of gender issues in the community.

The article describes the main domains of gender aspect exploration and briefly outlines its incremental development. The paper illuminates main scientific tendencies and approaches in the study of male and female verbal and nonverbal behaviours. It is claimed that specific features of male and female nonverbal communication influence human interaction and help to decode a message correctly.

We investigate the characteristics of male and female speech actions pointing out that gender differences are found in the degree of distinctiveness and loudness. Changes in the social status of women, opportunities to get higher positions, which used to be considered as «male», influenced not only female speech behaviour but paraverbal manifestations as well.

We conclude that non-verbal manifestations of communicators can be regularly fixed in speech, in particular typical male and female paraverbal behaviours are described with corresponding linguistic units.

Further research prospects include the further investigation of the lexicon designating non-verbal actions in the aspect of gender differences in various languages, specifically their comparison and consideration of linguistic and cultural features.

Key words: paralinguistics, gender, nonverbal communication, communicator, paralinguistics.

Постановка проблеми дослідження визначена спрямованістю багатьох сучасних лінгвістичних розвідок на розгляд мови через призму гендерного аспекту. У мові відтворено результати концептуалізації й категоризації світу та внутрішнього рефлексивного досвіду народу, його культурні норми й цінності. Одним із найбільш важливих аспектів для становлення людини в соціумі є соціально-комунікативна система, тобто сукупність кодів і субкодів, що використовуються в даному мовному співтоваристві і знаходяться один з одним у відносинах функціональної додатковості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Людина протягом багатьох століть розглядається в науці та філософії в широкому онтологічному сенсі з різних позицій: людина – Бог, людина – природа, людина – соціум тощо. Актуальність мовної інтерпретації невербальної поведінки не тільки посилюється, але й визначає специфіку сучасних досліджень, а саме: а) вербальних номінацій невербальних елементів (Г. Блінова, С. Гончаренко, В. Костомаров); б) взаємодії вербальних і невербальних засобів комунікації (Н. Грейдіна, Л. Солошук); в) кінетичної мови (Т. Глушенко, А. Пахар); г) невербальних форм відображення емоцій (Н. Багдасарова, М. Маякіна). На сучасному етапі розвитку мовознавства вчені все більш зацікавлені проведенням також і гендерних досліджень. Істотні зміни в цій дослідницькій парадигмі пов'язані з переглядом цілей і завдань за допомогою нових напрямів і методик вивчення гендеру в мовознавстві. Не зважаючи на те, що це відносно новий лінгвістичний напрям, гендерний аспект вивчення невербальної поведінки має особливий попит в межах різних мовознавчих розділів, а саме: в гендерній лінгвістиці, невербальній семіотиці, в

психолінгвістиці як на матеріалі різних мов, так і різних мовних рівнів.

Мета і завдання статті – теоретично обґрунтувати особливості вираження невербальних компонентів, що відображають гендерний аспект у лексиці німецької мови.

Матеріали й методи дослідження. Матеріалом дослідження є німецька художня література. Під час аналізу художніх текстів застосовано описовий і контекстуальний методи.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні виникає все більше лінгвістичних розвідок, що зорієнтовані на виділення гендерних відмінностей невербальної комунікації різних мов. Центром уваги гендерних студій є культурні та соціальні, а також мовні та невербальні чинники, що визначають ставлення суспільства до чоловіків та жінок, поведінку особистостей у зв'язку із приналежністю то тієї чи іншої статі, стереотипи щодо чоловічих та жіночих якостей.

Проблематика гендерного аспекту активно досліджується у мовознавстві. Так, дослідники описують репрезентацію гендерного аспекту в лексиці (Ю. И. Кремер, В. В. Потапов, О.М. Токарева, А.Г. Шиліна), граматиці (М.В. Ласкова, О.М. Холод), лексикографії (О.А. Васькова, М.С. Колеснікова), вивчають відображення гендерних стереотипів у мовній свідомості (О.М. Біла, О.С. Бондаренко, Ван Ердон), у різних типах дискурсу (І.С. Баженова, Т.В. Братусь, В.І. Коваль). До сфери вивчення гендерних досліджень також потрапляють комунікативні стратегії (А.П. Мартинюк, А. Мулак, А.В. Кириліна), специфіка вербальної та невербальної комунікативної поведінки (О.І. Горошко, Р. Дунбар, Н. Дункан, Г.Ю. Крейдлин), мова засобів масової інформації (М. Мамич, М.В. Томксія, Р. Фоулер) тощо.

Питання вивчення гендерних аспектів комунікації вперше постало в полі зору представниць феміністського руху і засновниць гендерної лінгвістики у 70-80х роках минулого сторіччя. Письменниця-феміністка Анна Лівія Браун (1955 — 2007) зауважила, що до цього майже винятково чоловіки-антропологи, досліджуючи різні аспекти суспільного життя, надавали перевагу вивченню насамперед чоловіків, тим самим не помічаючи жінок. Пізніше це питання розглядали англійський дослідник в сферах психології людської поведінки Вільям Стефенсон (1902 — 1989), Адам Кендон (1934), російський лінгвіст-семіотик Г.Ю. Крейдлин (1946) та ін.

Французький антрополог, етнограф, соціолог і культуролог К. Леві-Строс, досліджуючи у 1930-х роках життя південноамериканського племені бороро, повідомив: «Наступного дня все село відпливло на тридцяти каное, залишивши нас самих у порожніх будинках разом із жінками та дітьми». А. Браун обурило те, що К. Леві-Строс в одному реченні тричі підтвердив, що не вважає жінок і дітей за рівних собі людей: «... як «усе» село могло поїхати, якщо залишилися жінки й діти, і чому в такому разі антропологи вважали себе самими, а також чому вони вважали будинки порожніми, якщо там залишилася принаймні половина населення» (Фоменко, 2004: 456).

На початку досліджень в галузі гендерної лінгвістики увага була зосереджена здебільшого на семантичних, граматичних і фонетичних особливостях жіночого мовлення. В ході розвитку пізніші дослідження гендерних особливостей комунікації почали звертати увагу на дискурсивні моменти спілкування одностатевих і різностатевих групах, а саме: контекст спілкування (хто говорить? кому говорить, з якою метою говорить?), припустима та неприпустима тематика, розподіл за часом процесу говоріння/слухання, перебивання чи дотримання черги під час обміну репліками, асертивність і частота запитань, ввічливість тощо.

Американська авторка і професорка з лінгвістики Дебора Таннен зайняла у гендерних дослідженнях екстремальну позицію, зазначивши, що чоловіки та жінки спілкуються настільки по-різному, що можна описувати їхню взаємодію термінами міжкультурної комунікації (Tannen, 1991: 245). Схожі позиції займає вчений в області досліджень жіночої комунікації Черіс Крамара, стверджуючи наступне: «особливості «чоловічої» комунікації нав'язуються всьому суспільству у формі загального стандарту, що спонукає жінок «конвертувати» свої унікальні ідеї, переживання та власне значення до чоловічих стандартів задля

того, щоб бути почутими. Причинами такого положення він вважає різне сприйняття світу чоловіками та жінками, оскільки їхній світогляд формується різним життєвим досвідом, а саме, різними функціями та обов'язками в соціумі. На думку Ч. Крамара, чоловіки відтісняють ідеї і уявлення жінок від публічної уваги та схвалення і таким чином закріплюють свою владу політичними засобами (Kramarae, 1981: 98).

У процесі дослідження думки вчених щодо природи паравербальних засобів комунікації з огляду на гендерну приналежність (чи є жести набутими, культурно обумовленими, чи генетичними) розділилися. Наприклад, більшість чоловіків одягають пальто починаючи з правого рукава, в той час жінки – з лівого. Пропускаючи жінку на багатолюдній вулиці, чоловік, проходячи, зазвичай розвертається до жінки, жінка ж проходить повз, відвернувшись від нього.

Отже, гендерні відмінності, що виражаються у невербальній поведінці, полягають у тому, що не залежно від реальної статі виконавця жестів вони розцінюються як суто чоловічі та, відповідно, суто жіночі.

Виділяють чоловічі пози, жести рук і ходу. Наприклад, сидіти, розвалившись у кріслі; стояти, широко розставивши ноги; чухати потилицю, потирати руки; стукнути кулаком по столу; хрустити пальцями. Жіночий стиль поведінки теж знаходить своє відображення в особливих позах, ході та жестах: наприклад, поправити волосся; злегка нахиливши голову; сидіти, зімкнувши коліна; ходити, похитуючи стегна. Чоловічий стиль комунікації – активний і предметний, але водночас змагальний і конфліктний. Чоловіки надають перевагу змісту спільної діяльності, аніж індивідуальній симпатії до партнера. Їхнє спілкування відрізняється емоційною стриманістю. У процесі взаємодії найважливішою для чоловіків є інформація, тобто факти, цифри і результати. Під час спілкування жінки намагаються скоротити дистанцію між собою та партнером, орієнтуються на встановлення хороших стосунків, в той час як чоловіки – підтримують дистанцію та часто обирають роль «одинокого воїна», який повинен завоювати, оволодіти ситуацією. Для них характерні такі засоби невербальної комунікації: *die Knöchel knacken* (хрустити пальцями), *den Hals kratzen* (почухати шию), *die Hände (zu Fäusten) ballen* (стискати руки в кулаки), *mit breiten Beinen sitzen* (сидіти, широко розставивши ноги).

Гендерно маркованою вважають й таку ознаку, як якість мовлення, зокрема, характеризуючи мовлення чоловіка, використовують такі маркери: *das*

Maul aufreißen (говорить твердо, грізно), *mißtönig schreien* (горланить). Характеристика жіночого мовлення вербалізована такими лексемами: *sich ausreden* (виговоритися), *in Wut greifen* (випалити), *abbetteln* (випрошувати), *sprutzeln* (передражнювати, лоскотати нерви), *brummen* (бурчати), *liebepoll sprechen* (ніжно говорити), *seufzen* (зітхати), *leise und langsam sprechen* (повільно й тихо говорити) тощо. Отже, паралінгвістичні ознаки мовлення жінок і чоловіків мають протиставлення у гучності і чіткості, адже жінки спілкуються здебільшого тихіше і повільніше, а чоловіки — голосніше і чіткіше.

Аналіз художніх текстів з позицій його гендерного авторства ілюструє певні розбіжності мовлення чоловіка й жінки, зокрема в самозвертанні. Відзначають, що при цьому жінки обирають більш критичні формули, а чоловіки надають перевагу позитивно забарвленим звертанням, порівн.: «*Das hat sie getan, du bist Idiotin! Nun, du Narr, du selbst hast dieses Chaos angerichtet!*» (мовцем виступає жінка); «*Bei Gott, Liebes, steh auf! Auf dem Hof ist es schon ganz dunkel ... Na, Halle ... denk dran, dass du ein Meister des Boxsports bist ...*» (мовцем є чоловік).

Розглядаючи особливості мовної поведінки чоловіків та жінок в процесі комунікації Р. Лакофф та Д. Камерон зазначають, що «жіноча мова менш категорична (в порівнянні з чоловічою): її характеризує використання мовних засобів «самозахисту», засобів, що демонструють «слабкість», невпевненість комуніканта в спілкуванні (наприклад, таких, як «пусті» прикметники, запитання-уточнення типу «*Es ist doch so?*», питальна інтонація в стверджуючих висловленнях і т.д.)» (Двинянинова, 2002: 141). Наприклад, чоловік в пристрасті знаходиться наче «в іншому вимірі» і сприймає щирий, майже інтимний характер спілкування з жінкою, що до нього направляє, як можливість не тільки освідчитися в любові до неї: «*Also wisse, dass ich dich dumm, wahnsinnig liebe ...*», але й виразити по-чоловічому відчуття, що його захопило: «*Er drehte sich schnell um, warf ihr einen verschlingenden Blick zu und zog sie, beide Hände fassend, plötzlich an seine Brust*».

З іншого боку, «сучасне життя змінило рольові ознаки статі та взаємостосунки між ними» (Нєпп, 2007: 68), а процеси розвитку суспільства надали можливість жінкам більш активно виявляти себе, що призвело останнім часом навіть до зміни комунікативних ролей. Зокрема жінка-керівник, «бізнесвумен», жінка-військовослужбовець, жінка-водій тощо повинні дотримуватись чоловічого стилю в комунікації, інакше вони не зможуть

досягнути успіху в обраній соціальній ролі. При цьому оцінка жіночої комунікативної поведінки експонується з позицій чоловічого світогляду. Наприклад, образ жінки-судді містить наступні оцінні характеристики:

- непередбачуваність («*Die Richterin weigerte sich, den Forderungen des Anwalts ohne jede Formulierung nachzukommen*»),

- емоційність («*Der ganze Saal wischt sich die Tränen weg, die Richterin hält sich kaum zurück*»),

- схильність до співчуття («*Die Richterin versuchte, die Frau zu beruhigen, aber es war schwierig, die Worte zu finden*»),

- категоричність, що межує з упертістю («*Wir haben die Richterin für eine halbe Stunde überredet, die Diskussion zumindest auf morgen zu verschieben*») (*aus Zeitungsseiten*).

Найбільш яскраве вираження гендерних відмінностей мають ті комунікативні ситуації, в яких особливе значення відіграють соціальні та інтерактивні кінетичні змінні, такі як статус, роль, мотивація, психотип особистості, нормативне очікування, установки, преференції та ін. Положення жінки в суспільстві, різні стереотипні уявлення складним чином впливають на вираження невербальних компонентів, а саме: прагнення уникнути санкцій за девіантну жестову поведінку («непристойні жести», «зухвалі погляди» та ін.), а також часто помітна скутість і несвобода в рухах.

Чоловікам і жінкам притаманне маркування власного ставлення до партнера діалогу. Поза жінки характеризується фронтальною орієнтацією по відношенню до людини, яка симпатизує їй, та бічною орієнтацією до людини, яка викликає в неї відразу. За умови симпатії до чоловіка, як правило, жінка привітно посміхається, і навпаки, якщо присутня неприхильність, посмішка відсутня, або вона не щира чи крива. Чоловіки в спілкуванні з чоловіками, які викликають байдужість або неприязнь, часто трохи відхиляють тулуб убік (Щотка, 2019: 52).

Цікаві спостереження наводять дослідники щодо тактильних гендерних відмінностей, зокрема під час одностатевої та різностатевої комунікації. Так, Сергій Гарькавець відмічає, що «жінка у чотири рази скоріше доторкнеться до іншої жінки, ніж до чоловіка» (Гарькавець, 2015: 41). З іншого боку, Н. Хенлі виявила, що тактильні контакти здебільшого ініційовані молодими чоловіками щодо молодих жінок, аніж самими жінками. Вона запропонувала розглядати цей факт як логічна послідовність наступного ланцюга: педагог – учень, слідчий – підозрюваний, господар – слуга. Якщо прояв буде ініційова-

ний підлеглими, або ж будуть спостерігатися аналогічні дії у відповідь, це сприймається, як щось неприпустиме чи образливе. В такому разі дотик чоловіка до жінки має не лише прояв симпатії, а й влади. Навпаки, коли ініціатором цього ж жесту виступає жінка, це найчастіше розглядається як вияв сексуального інтересу, оскільки в суспільстві історично сформована думка, що апріорі не наділяє жінку більш високим соціальним статусом, аніж чоловіка. Ці твердження були експериментально доведені Т. Голдбергом та М. Катцом на матеріалі рекламних зображень, що виявили зростаючий рейтинг домінантності осіб, які торкаються інших та спадаючий рейтинг осіб, яких торкаються не залежно від статі, статусу чи віку (Крейдлин, 2003: 158).

Висновки й перспективи. Отже, можемо зробити висновок, що паравербальні дії учасників комунікативної взаємодії мають регулярне вираження в мові, адже вони допомагають правильно інтерпретувати їхні мовленнєві дії. Гендерно маркована лексика на позначення невербальних дій у німецькій мові утворює окрему лексичну групу і використовується для опису немовних проявів чоловіків та жінок. Вона потребує подальшого аналізу, зокрема на матеріалі різних мовних джерел, що дасть змогу простежити різноманітні зв'язки в соціумі та свідомості народу. Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо в аналізі гендерно маркованої лексики, що характеризує паравербальні дії мовців, у порівняльному аспекті на матеріалі різних мов, зокрема німецької та англійської.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гарькавец С. А. Психология невербального общения: учебное пособие. Северодонецк: «Петит», 2015. 214 с.
2. Двинянинова Г.С. Язык, речь, коммуникативное поведение индивидов в призме англоязычных гендерных исследований. Изменяющийся языковой мир. 2002. С. 139-146.
3. Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации: культурно-универсальные и культурно-специфические особенности невербального коммуникативного поведения. Гендер : Язык. Культура. Коммуникация. Материалы III Международной конференции 27–28 ноября 2003 г. М. : МГЛУ, 2003. С. 67–68.
4. Нэпп М. Невербальное общение. Мимика, жесты, движения, позы и их значение. Полное руководство по невербальному общению. СПб: Прайм-Еврознак, 2007. 512 с.
5. Фоменко О. С. Гендер і мова. Основи теорії гендеру : Навчальний посібник. Київ: «К.І.С.», 2004. – С. 456–475.
6. Щотка. О.П. Гендерна психологія: навч. посіб. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2019. 359 с.
7. Kramarae C. Women and men speaking: frameworks for analysis. Rowley, MA: Newbury House Publishers, 1981. 194 с.
8. Tannen D. You just don't understand: women and men in conversation. New York: Ballantine, 1991. 352 p.

REFERENCES

1. Har'kavets S. A. Psihologia neverbal'nogo obshenia [The Psychology of Nonverbal Communication]. Tutorial. Severodonetsk: «Petit» House Publishers, 2015. 214 p. [in Russian]
2. Dvinianiniva G.S. Yazyk, rech', kommunikativnoye povedeniye individov v prizme angloyazychnykh gendernykh issledovaniy. Izmenyayushchiysya yazykovoy mir. [Language, Speech, Individual Communicative Behaviour: Gender Aspect. The Changing Linguistic World]. 2002. P. 139-146. [in Russian]
3. Kreydlin G. E. Muzhchiny i zhenshchiny v neverbal'noy kommunikatsii: kul'turno-universal'nyye i kul'turno-spetsifichnyye osobennosti neverbal'nogo kommunikativnogo povedeniya. Gender : Yazyk. Kul'tura. Kommunikatsiya. [Men and Women in Nonverbal Communication: Universal and Specific Cultural Features of Nonverbal Communicative Behaviour. Gender: Language. Culture. Communication]. III International Conference 27–28 November 2003. – M. : MSLU, 2003. P. 67–68. [in Russian]
4. Knapp M. Neverbal'noye obshcheniye. Mimika, zhesty, dvizheniya, pozy i ikh znacheniye. Polnoye rukovodstvo po neverbal'nomu obshcheniyu. [Nonverbal Communication. Mimics, gestures, movements, posing and their meaning. A Complete Tutorial on Nonverbal Communication]. D. Hall. – SPB: Euroznak, 2007. 512 p. [in Russian]
5. Fomenko O. S. Hender i mova. Osnovy teoriiy henderu. [Gender and Language. The Basics of Gender Theory]. Tutorial. Kyiv: "K.I.C." House Publishers, 2004. P. 456–475. [in Russian]
6. Shiotka O.P. Henderna psykholohiya. [Gender Psychology]. Tutorial. Nizhyn: Publisher PE Lysenko M.M., 2019. 359 p. [in Russian]
7. Kramarae C. Women and men speaking: frameworks for analysis. Rowley, MA: Newbury House Publishers, 1981. 194 p.
8. Tannen D. You just don't understand: women and men in conversation. New York: Ballantine, 1991. 352 p.